

A herendi porcelángyár a szabadságharc idején

Az 1846-ban megrendezett III. Iparműkiállításon elért sikerek, valamint a kedvezően alakuló gazdasági helyzet, arra készítették a Herendi Porcelángyár tulajdonosát, hogy újabb beruházásokkal mozdítsa elő a termelés mennyiségi és minőségi színvonalának emelkedését. A kiállításon nyert nagy aranyérem és az Iparegyesület szokatlanul magas összegű vásárlása,¹ felkeltette az érdeklődést a gyár termékei iránt nemcsak a főúri, hanem a gazdagabb polgári rétegek részéről is.

Az 1847. nyarán megtartott kiállítási díjkiosztó ünnepségen Fischer Móric — több más kiállítóhoz hasonlóan — nem vett részt személyesen. Levélben kérte a díj Lipót fiának való átadását. A különben jelentéktelen tartalmú levél, amely német nyelvű(!) gyártörténeti szempontból igen értékes. Külső záró viaszpecsétje, amely ezideig teljesen ismeretlen volt, újabb dokumentum Fischer Móric társadalmi magatartásának és politikai szerepének helyes megítéléséhez.² Ismeretes, hogy 1848. előtt sem magyar, sem osztrák címet, vagy gyári kiváltságára utaló szöveget — jegyet — porcelánjain, árjegyzékén nem használt. A fentiek alapján azonban feltételezhető, hogy mégis készültek nem az ismert „FM HEREND” vagy „MF HEREND” és „Herend” vagy „HEREND” jegyekkel évszámmal vagy anélküli edényeken kívül olyanok is, amelyeken valamilyen címerábrázolás volt, amit a szabadságharc utáni években készített mázfeletti kobalt festésű vonalakból és pontokból kialakított barokkos koronás Kossuth címer elődjének tekinthetünk.

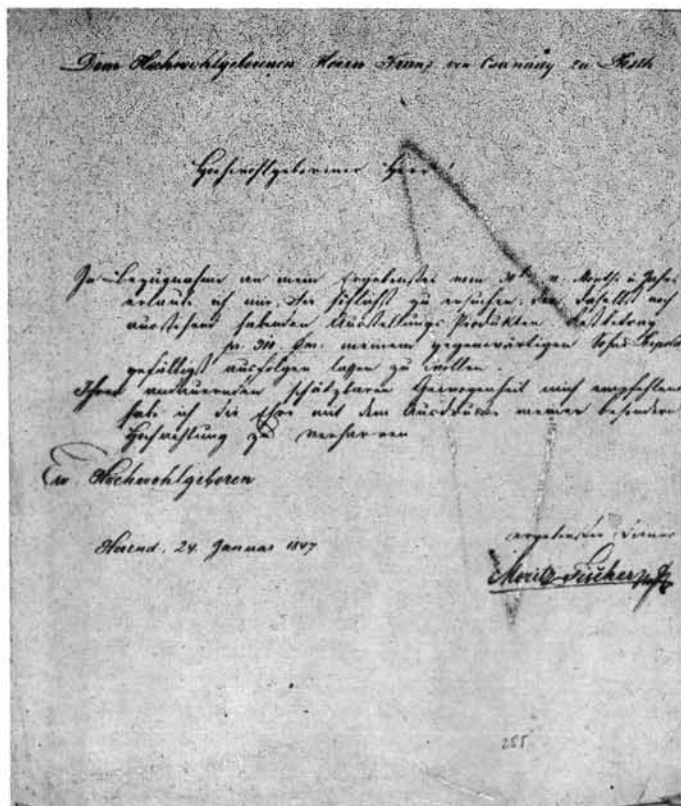
A szabadságharc éveire vonatkozó eddig ismert adatok a szélesebbkörű kutatás ellenére is igen szórányosak a gyárban folyó belső munkaszervezésre és a termelésre. Ha feltételezzük, hogy az 1845-ben felvett 25 000 ft. pp. kölcsön folyamatosan került a termelésbe és a különböző egyéb beruházásokba, úgy a kiállítás évében, sőt még a következőben is biztosítva volt a termelés folyamatossága. A fenti kölcsön lehetővé tette, hogy a termelés fokozódjék és ezáltal nagyobb árukészlet; félkész termék, — és fehéráru halmozódott fel. Erre szükség is volt,

mert a fogyasztás egyenlő folyamatossága egyre inkább általánossá vált a boltok és lerakatok szaporodásával. A porcelán gyártása továbbra is szakaszos maradt és éppen ilyen tekintetben bonyolult. — Az emeletes égető kemencében egyidejűleg alul a mázas, felül a biszkvitet égetik, majd a következő szakasz a festés és aranyozás. A tőkével működő kapitalista rendszerű herendi üzemen belül kialakult munkamegosztás ellenére a termelés teljesen megtartotta kézműjellegét. Ezen megállapítás a tárgyak közvetlen előállítására; öntés, korongozás, retusálás, mázolás, égetés, és festés — vonatkozik, mert az anyagok és a massa előkészítésénél, már Fischer is alkalmazott bizonyos mechanikai eszközöket is.

A termelés során egyre nagyobb mennyiségben felhalmozódó árukészlet Weisz Bernát pesti nagykereskedő iparműcsarnokában és az Iparegyesület Iparműtárában kerül már a korábbi években elhelyezésére.³ Az akkori Pest egyik legjelentősebb üzlete Weisz iparműcsarnoka, ahol az iparművészeti műipari és ipari termékek legjobb hazai előállítói mutatták be áruikat, ebben az időben már nem volt képes a gyár egyre sokasodó termékeit értékesíteni. Ezzel kapcsolatban a sajtóban megjelent közlemények és hirdetések részbeni propagandasztkus jellegét el kell fogadnunk, azonban ezekben olyan adatokat is találunk, amelyek más hiteles forrásokkal összevetve mutatják a termelés nagyfokú és gyorsütemű fejlődését a herendi gyárban.

Már 1847 nyarán a hangulatos tudósítások mögött egyre inkább kiérezhetőek a hazai kapitalizmus első válságának jelei, amelyek természetesen az egész gazdasági életre, közte a nem kapitalista jellegű vállalkozásokra is hatással voltak.

A kialakuló tőkés termelési mód, annak ellenére, hogy még nem vált általánossá ezekben az években, mégis szükségszerűen hatott a fogyasztásra is. A Herendi gyár a termelést egyideig fokozta, aminek következtében a szokottnál jóval nagyobb készletek halmozódtak fel a gyárban és a kereskedelemben. A porcelángyártás szakaszos rendszere csak bonyolította a termelés fokozatos csökkentését, ami ne-

1. Fischer Móric levele az Iparegyesület jegyzőjéhez vásárlás ügyében.
1. Brief der Móric Fischer zum Notar der Gewerbevereinigung, betreffend Einkäufe.
1. Lettre de Móric Fischer adressée au secrétaire de l'Association Industrielle au sujet d'un achat.
1. Письмо Морица Фишера к секретарю промышленного общества в деле покупки.

hézségeket idézett elő. A külső szemlélő, a vásárló ezeket nem tapasztalhatta, éppen a propaganda miatt. A válságot a nagyobb tőke, az új hazai porcelán érdekessége és vonzósága, valamint magas ára egyidőre elodázta Herenden. (1–2. kép).

II.

A gyárban folyó munkáról közölt számadatok⁴ a termelés összegét és a foglalkoztatott munkások számát tekintve igen biztatóak. Az árakat figyelembe véve a 20 000 pft. értékű évi termelés valóban megfelelt az 50 000 darab tárgynak. A porcelángyártás korabeli és mai hazai viszonyai egyaránt igénylik az edények és tárgyak sokféleségének lényegében egyszerre történő előállítását. A termelés szempontjából az égetőtér maximális kihasználása szükséges. A gyártásban ez azt jelenti, hogy a valóban apró, az alig néhány centiméter nagyságú tárgyaktól, a használati edényeken keresztül a nagyméretű díszedényekig, megfelelő százalékos arányban — a kemence méretétől függően — sokféléket kell gyártani, eltekintve attól, hogy azokból milyen mennyiségű megrendelés van, vagy konkrét kereslet mutatkozik azok irányában. Az ilyen termelési rendszer nemcsak a nyers áru, hanem a fehér és festettáru előállítására is vonatkozik, mert valamennyi égetési folyamat kemencében történik, ahol a hasznos térkihasználás elsődrendű tényező, a magas égetési költségek, valamint a nagyfokú selejtesedési lehetőség miatt.

A porcelán gyártása Herenden is ilyen módon történt. Hozzávetőleges becslések szerint a különböző kimutatásokból és árjegyzékekből megállapítható, hogy a szabadságharcot megelőző évben több mint 300 különféle tárgyat, túlnyomórészt edényt készítettek. A nagy számba az edények és azok formái

2. Fischer Móric levelének záró viaszpecsétje.
2. Wachssiegel vom Briefe des Móric Fischer.
2. Le sachet de cire de la lettre de Móric Fischer.
2. Закрывающая восковая печать письма Морица Фишера.

variációi, a különféle dísz tárgyak használati eszközök és figurák is beletartoznak. Figyelembe véve a gyár néhány esztendő működését, csak elismeréssel lehet szólni az ott folyó munkáról és a termelés gyáron belüli megszervezéséről. Az edények sokfélesége, azok gazdag formai változata szükségszerűen maga után vonta a festőminták számának szaporodását is, azaz a különböző „dekor”-ok kialakulását és használatát. Ezek számát mintegy százra tehetjük abban az időben olyanformán, hogy a variációkat nem tekintjük külön mintának, hanem csak az alap „dekor”-okat. Számos, évszámmal ellátott herendi tárgy ezekből az esztendőkből bizonyítja a fentieket. A gyártás belső jobb megszervezése nemcsak a gazdaságosságot eredményezte, hanem hatott az edények használhatóságára, azok anyagára —, fehér színére — minőségére, továbbá a festés színvonalára is. Ennek következtében Herend termékei akkor már bármelyik nagymúltú nyugat-európai porcelángyár edényeivel állták a versenyt.

A gyártásra vonatkozó ezideig előkerült adatok nem szólnak arról, hogy az eredmények kinek, vagy kiknek a munkája nyomán jöttek létre. A gyár történetének első évtizedéből alig ismerünk edénykészítőket és festőket.⁵ A néhány ismert személy semmi esetre sem volt képes a fenti nagyszámú formának és díszítésnek létrehozására még akkor sem, ha az egyes edényeket mint „formákat” vagy „mintákat” egyszerűen minden változtatás nélkül lemásolták, ami szükséges is volt a régebbi készletek kiegészítéséhez. Később nemcsak kiegészítő darabokat gyártottak, hanem teljes készleteket is olyanformán, hogy a hiányzó edényeket rekonstruálták, vagy a hazai igényeknek megfelelően egyes edénytípusokat átterveztek. Herend ilyen tevékenysége abban az időben szinte egyedülének nevezhető Európában, többnyire ezzel vívta ki világhírért is a porcelángyárak között. Figyelmet érdemel termékeinek a társadalommal való kapcsolata, éppen a szabadságharc időszakában, ami a fentiekből adódóan nem ilyen egyszerű.

A reformkor társadalmat átalakító törekvései annak ellenére, hogy az élet minden területére eljutottak, alapjában véve nem változtatták meg a társadalmat. Elindítottak egy fejlődést, mutattak egy irányt az új társadalom kialakítására, amihez előképekre is szükség volt. A „reform program” teljes egészében nem valósulhatott meg a szabadságharc kedvezőtlen eseményei miatt, de egy egészen sajátos belső társadalmi helyzet mégis kialakulhatott.

Herend beilleszkedése termékeivel a korba és a társadalomba, elsősorban fennmaradása érdekében vált szükségessé, mert akkor még a külföldi érdeklődés nem volt oly mérvű, ami az egész termelést

vagy annak jelentős részét igényelte —, maradt tehát a hazai igények kielégítése. — A lakosság rétegződésének vizsgálata azt mutatja az edények használatával kapcsolatban, hogy már a keménycserép a fajansszal szemben minden vonatkozásban korszerű és demokratikusabb volt. Ebből következik, hogy az akkor haladó szellemű tömegek igényüket ilyen tárgyakkal elégítették ki. A polgárság és a nemesség alsóbb rétege ezekben az évtizedekben urbanizálódik, külsőségeiben, és társadalmi pozícióiban is. Megteremtődik egy középszintű hivatalnoki réteg, ilyen vonatkozásban — tagjai igényét tekintve — az előzőkhöz sorolható.

A keménycserép paraszti rétegek közötti térhódítása lassúbb, és az ott végbemenő differenciálódás hatására az igény csupán a szabadságharcot közvetlen megelőző években mutatkozik, még abban az esetben is, ha Kossuth ilyen vonatkozású propagandisztikus megállapításainak és nyilatkozatainak ezek ellentmondanak. A parasztság általánosságban még a cserépedények használatát igényli, amit az akkori fazekascéhek fejlődése új céhszabályok kérése, és a céhek szélesedő kereskedelmi tevékenysége bizonyít. Nem jelenti ez azt, hogy a fazekasság a keménycserép és a porcelán gazdagabb formavilágával, díszítésével nem termékenyítődött meg, nem vált magasabb színvonalúvá sokszor az előzőket utánzó formáival és díszítéseivel. A keménycserép használata a nép között csak a XIX. század második felében lesz általános, amikor azzal egyidőben az anyagi különbözőségek következtében a porcelánedények is megjelennek a falusi ember környezetében.

A számottevő főnemesi réteg ilyen jellegű igényét és kultúráját még nem tettük vizsgálódásunk tárgyává. Szükséges áttekinteni ezt az igényt éppen a herendi porcelángyár formavilága kialakulásának körülményei érdekében. A hazai főúri környezetben a XVIII. század utolsó harmadától általánosnak mondható a porcelánedények használata. Ekkor még azonban a legtöbb helyen együtt használták azokat a fémmel és a fajansszal. Az utóbbi edényeket a XIX. században már nem újítták fel, nem egészítik ki az ilyen készleteket, hanem egyre nagyobb teret biztosítanak környezetükben a porcelánoknak. A hazai porcelán gyártása csak a XIX. század harmincas éveiben bontakozik ki erőteljesebben, azért főúraink az edényeket külföldről szerzik be — sokan még a negyvenes években is.⁶ A porcelánok a használat során a legnagyobb óvatosság ellenére is, törekény voltak miatt egyre fognak. Ennek következtében kicserélésük, illetve pótlásuk szükségessé válik. A főúri anyagi körülményei még a leggazdagabbak esetében is csak ritkán tették lehetővé a teljes készletek beszerzését éppen azokban az években, amikor

az egész feudális rendszer válságos korát élte a szünetelő kapitalizmus miatt. A társadalmi és anyagi kényszerítő körülmények folytán többnyire meg kellett elégedniük készleteik kiegészítésével. Kedvezőbb volt számukra az egyes darabok megvásárlása —, még magasabb áron is —, mint a teljes készletek újbóli beszerzése. A főúri családok körében fokozatosan kialakuló gyakorlati rendszerré vált az ország határain belül és azon kívül is. Fischer ilyen irányú tevékenységének jelentősége a hazai viszonyok társadalmi és kulturális problémájának felismerésében mutatkozik meg az első évtizedekben. Ezt a feladatot szinte maradéktalanul és nagy körültekintéssel oldotta meg.

Egyidejűleg foglalkozott régebbi készletek teljes rekonstruálásával, — új készletek előállításával —, amely azután a termelés döntő részévé vált a gyárban. A sajátos hazai társadalmi viszonyok, a főnemesség helyzete az, amely így alakítólag hatott a herendi porcelán fejlődésére, már a szabadságharc előtt is. Később a társadalom továbbfejlődése, a kapitalizmus térhódítása a gazdasági életben, a hazai viszonyok között nem jelentette a feudalizmus hatalmának teljes megszűnését. Különös ötvözet alakult ki a kapitalizmusnak és a feudalizmusnak a XIX. század második felében, amelyet a kiegyezés (1867) pecsételt meg. A herendi gyár történetében, annak a társadalomban betöltött szerepében és helyén mindvégig előtérben maradt a feudális jellegű igények „korhú” edénykészletekkel való kiegészítése. A külföldi kereskedelmi kapcsolatok is nagymértékben így alakultak és a „poszt-rokokó” herendi porcelán kialakulását eredményezték.

III.

A herendi porcelángyár a szabadságharc ideje alatti működésére vonatkozólag számos adat került elő az utóbbi esztendőkből. Ezek cáfolják az eddigi publikációkban közöltek, mely szerint a gyárban akkor nem folyt rendszeres termelő munka.⁷ A tények egész sora bizonyítja az ott folyó nagyméretű termelést, és igazolja azt, hogy a szabadságharc időszakában, amikor már az ország komoly nehézségekkel küzdött a termelés és a hadviselés vonatkozásában, a herendi gyárat műipari jelentőségéhez mérten — mint kivitelt — ítélték meg. Természetes, hogy az ország gazdasági helyzete⁸ és az egész Európára kiterjedő válság a gyárat is érintette. A kisebb tőkével rendelkező gyárak jobban érezték a válságot, mint az erősebb vállalkozások, és így hamarabb be is szüntették a termelést, vagy a minimálisra csökkentették.

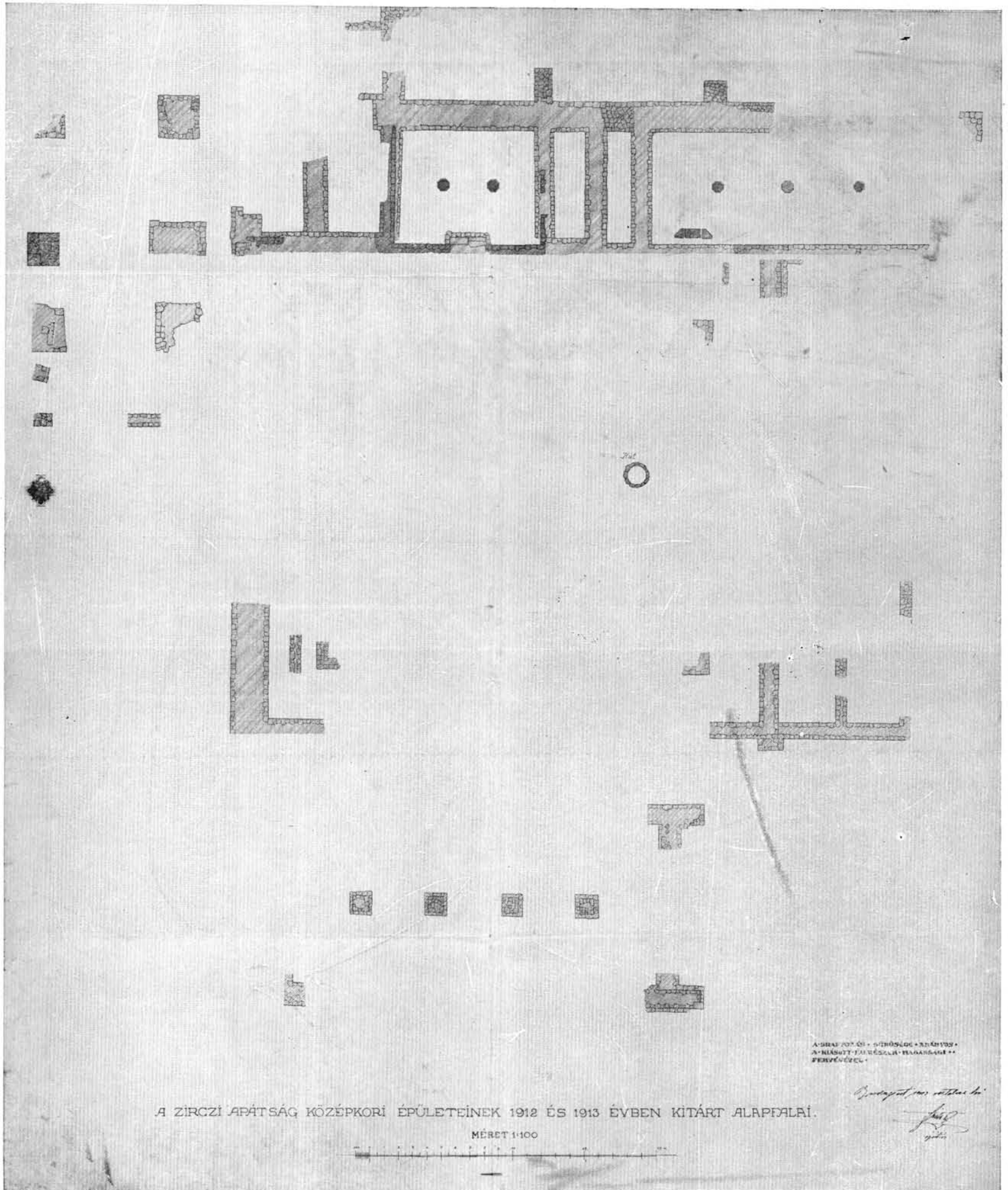
A hadműveletek következtében az iparban és a kereskedelemben egyaránt erős visszaesés mutatkozott. A vasút még csak Pest és Vác, illetve Pest—Szolnok között épült meg. A közlekedés, az áruszállítás többnyire szekereken bonyolódott le, vagy a dunai hajókon. A herendi gyárnál az értékesítésben bekövetkezett pangás a fizetési nehézségekben jutott kifejezésre.⁹ Feltételezhető azonban, hogy 1848 decemberében a pénzhány a Rotschild-féle kölcsön esedékes évi 5000,— ft. törlesztéséből adódott.¹⁰ Ezzel hozható összefüggésbe az Országos Levéltárban a szabadságharc iratanyagából előkerült kérelem, amelyben Fischer Móric 1848 decemberében 3000,— ft. kölcsönért folyamodik a Honvédelmi Bizottmány elnökéhez.¹¹ Az iratok között levő és fel nem használt szerződés-tervezet példánya szerint a kölcsönt nem folyósították részére. A támogató és referens — Pulszky Ferenc ajánló levele azt bizonyítja, hogy a Honvédelmi Bizottmány hajlandó volt eltekinteni az általános rendelkezésektől és kivételt téve javasolta az összeg folyósítását. A herendi gyár 1848—49. esztendei története szempontjából elsősorban az ajánló levél tartalmaz értékes adatokat arra vonatkozóan, hogy Kossuth és köre — a Honvédelmi Bizottmányon belül a harcok idején is megértéssel volt a gyár iránt és az iparművészet támogatását szükségesnek tartották.

„Fischer Móricz a herendi porcellain-gyár tulajdonosa /. alatti folyamodványában, gyára munkáinak folyamatban tartása végett 3000 pengő forintot kérvén az álladalomtól kölcsön.

Ámbár vállalata nem tartozik azok közé, amikre nézve a haza és a közönség szükségeinek tekintete lévén, általam a segélynyújtás megígértetett, mint-hogy mégis a porcellain gyártás egy azon iparágok közül miket még a fejlettebb iparossága külföldön is a statusoknak kellett részint megállapítaniok, részint istápolniok, — mivel továbbá a folyamodó által kért kölcsön különösen is olly szerény, miszerint összevágának kirendelésével az álladalmi pénztár nagyon nem terhelhető, ezeknél fogva folyamodónak /. mellékelt szerződési minta föltételei szerint a kölcsönt megadni jónak látom, — s' a tisztelt minisztériumot ezennel megkeresem, hogy e szerződési mintának megvizsgálása 's aláírása után a megadatni határozott 3000 pftot folyamodónak kifizettetni rendelje — azután pedig a pénznek történt kiadásáról engem, a fölügyelet kellő elintézése végett értesíteni sziveskedjék.

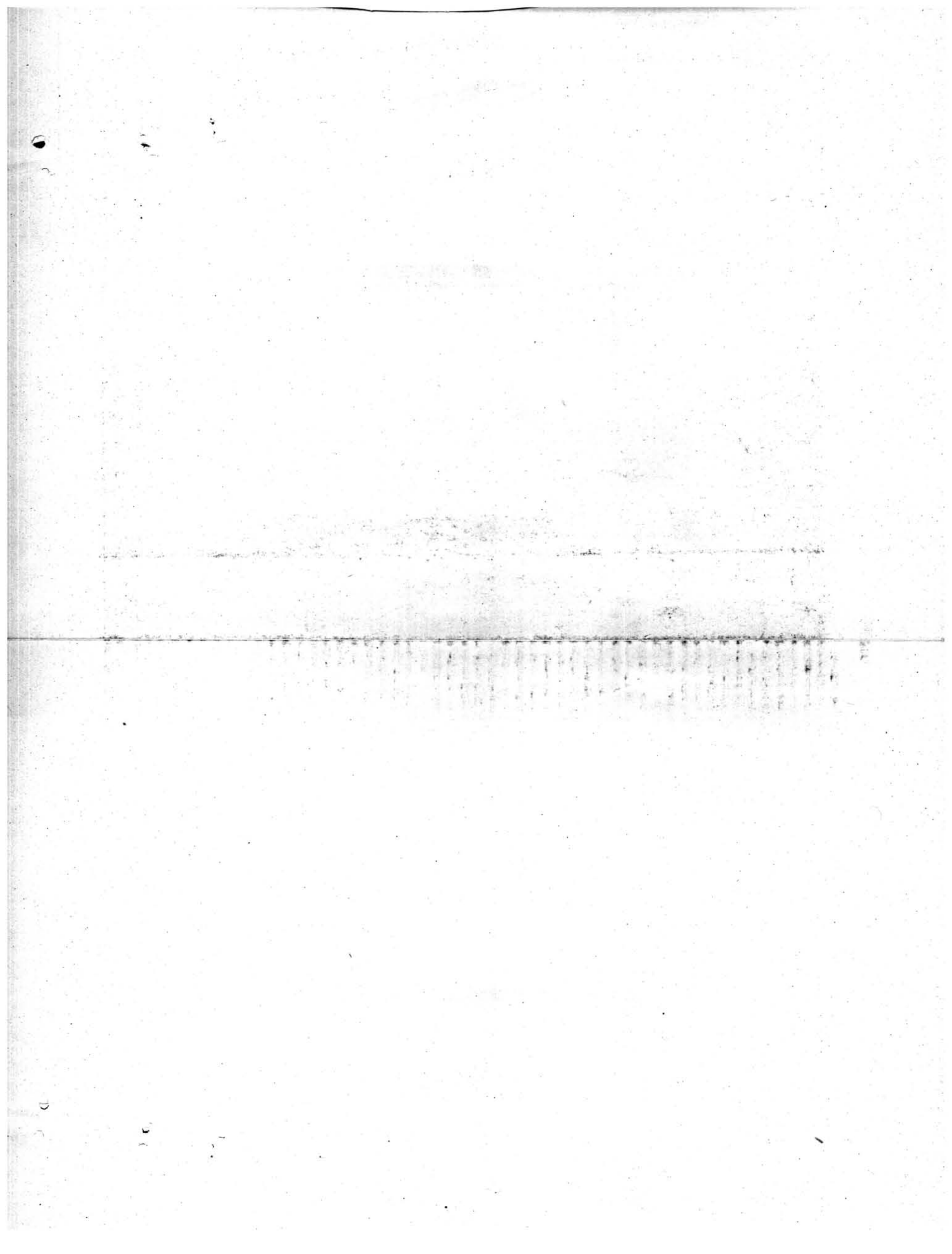
Budapest, Deczember hó 26-án 1848.

Az országos honvédelmi Bizottmány
Pulszky Ferenc
bizottmányi tag”.¹²

2. Az 1912–13-ban kiásott alapfalak a felszínen lévő maradványokkal. (Fritz Oszkár felmérése).
2. Die 1912–13. ausgegrabenen Grundmauern mit dem auf der Oberfläche gebliebenen Überresten. (Oszkár Fritz's Aufnahme.)

2. Les murs de fondation déterrés en 1912–13, avec les restes à la surface. (Mesurage de Oszkár Fritz).
2. Раскопанные в 1912–13 года фундаментальные стены с находящимися на поверхности земли остатками (съёмка инженера-архитекта Оскара Фрица).

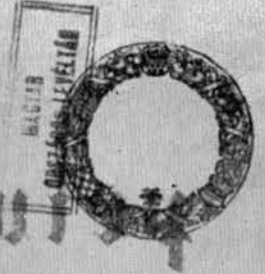

ÁRJEGYZÉK

FISCHER MÓRIEZ

királyi kiváltságos

Herendi Porcellángyárának.

Árak ezüst pénzben.

		Nyomott foglalatások.						Egyszerű és nyomott foglalatások.								
Szám.	Daráb.	Divatos zománccal.		Ószerű zománccal.		Zománcz színekkel és aranydíszítéssel.		Szám.	Daráb.	Kék színekkel.		Zománcz színekkel.		Zománcz színekkel és aranydíszítéssel.		
		1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű			1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű	
		ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	
Asztalalkészületek																
Batthyányi-, Eszterházy- és Károlyi-minták szerint.																
12 személyre:																
12	Levesestányér	40	30	54	36	30	120	12	Teásfőcsésze	48	86	136	110	320	212	
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	1	Teáskanna	136	64	836	248	81	336	
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	Tejshálikanna	1	36	2	120	61	340	
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348	
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Teászelece	1	30	164	124	348	230	
1	Gömblytál	220	130	5	240	8	5	Kiegészítésül:								
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	Konyérkosár, fules	130	1	330	220	720	436	
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	Sültészca	1	40	2	112	440	3	
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	12	Csemegétányér	48	30	2	1	320	220	
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	12	Tojástartó	130	1	230	136	5	320	
1	Mártásoscsészé	130	1	230	136	5	320	1	Teamszóbdobány	32	24	54	36	2	124	
1	Alescsészé	32	24	64	36	2	124	1		16	12	24	15	64	30	
1	Sótartó	16	12	24	18	64	30	6 személyre:								
1	Kondér	3	2	4	248	10	6	1	Levesestányér	40	30	54	36	320	120	
1	Csemegétányér	36	24	48	30	2	1	1	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	
1	Tojástartó	14	10	18	42	40	20	1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	
		73	8	5130	11234	6850	90948	14820	1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6
Egyszerű és sima foglalatások.																
Asztalalkészületek.																
12 személyre:																
12	Levesestányér	40	30	54	36	30	120	12	Kávéskanna	54	30	136	48	240	136	
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	1	do. kisebb	10	6	16	12	8	106	
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	do. finom, francziás és sima módú	10	6	16	12	8	106	
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Csokoládéfincsa	36	24	54	42	212	136	
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Kávéskanna ószerű	32	24	1	42	21	136	
1	Gömblytál	220	130	5	240	8	5	1	do. do.	40	24	1	40	220	130	
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	do. do.	48	24	1	48	24	136	
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	do. do.	42	24	1	42	24	140	
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	1	do. do.	20	20	1	20	140	130	
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	1	do. do.	18	12	24	18	112	36	
1	Mártásoscsészé	130	1	230	136	5	320	1	do. do.	14	10	20	16	1	30	
1	Alescsészé	32	24	64	36	2	124	1	do. do.	12	8	18	14	1	24	
1	Sótartó	16	12	24	18	64	30	1	do. do.	8	6	16	12	1	18	
		32	6	236	5046	3018	14024	89	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348
102	Darabokat foglalván	92	14	6348	1468	8756	49212	19520	1	Tejshálikanna	1	36	2	120	61	340
134	Darabokat foglalván	120	16	8524	19244	11916	52336	23240	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348
Egyszerű és sima foglalatások.																
Asztalalkészületek.																
12 személyre:																
12	Levesestányér	40	30	54	36	30	120	12	Kávéskanna	54	30	136	48	240	136	
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	1	do. kisebb	10	6	16	12	8	106	
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	do. finom, francziás és sima módú	10	6	16	12	8	106	
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Csokoládéfincsa	36	24	54	42	212	136	
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Kávéskanna ószerű	32	24	1	42	21	136	
1	Gömblytál	220	130	5	240	8	5	1	do. do.	40	24	1	40	220	130	
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	do. do.	48	24	1	48	24	136	
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	do. do.	42	24	1	42	24	140	
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	1	do. do.	20	20	1	20	140	130	
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	1	do. do.	18	12	24	18	112	36	
1	Mártásoscsészé	130	1	230	136	5	320	1	do. do.	14	10	20	16	1	30	
1	Alescsészé	32	24	64	36	2	124	1	do. do.	12	8	18	14	1	24	
1	Sótartó	16	12	24	18	64	30	1	do. do.	8	6	16	12	1	18	
		32	6	236	5046	3018	14024	89	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348
102	Darabokat foglalván	92	14	6348	1468	8756	49212	19520	1	Tejshálikanna	1	36	2	120	61	340
134	Darabokat foglalván	120	16	8524	19244	11916	52336	23240	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348
Egyszerű és sima foglalatások.																
Asztalalkészületek.																
12 személyre:																
12	Levesestányér	40	30	54	36	30	120	12	Kávéskanna	54	30	136	48	240	136	
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	1	do. kisebb	10	6	16	12	8	106	
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	do. finom, francziás és sima módú	10	6	16	12	8	106	
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Csokoládéfincsa	36	24	54	42	212	136	
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Kávéskanna ószerű	32	24	1	42	21	136	
1	Gömblytál	220	130	5	240	8	5	1	do. do.	40	24	1	40	220	130	
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	do. do.	48	24	1	48	24	136	
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	do. do.	42	24	1	42	24	140	
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	1	do. do.	20	20	1	20	140	130	
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	1	do. do.	18	12	24	18	112	36	
1	Mártásoscsészé	130	1	230	136	5	320	1	do. do.	14	10	20	16	1	30	
1	Alescsészé	32	24	64	36	2	124	1	do. do.	12	8	18	14	1	24	
1	Sótartó	16	12	24	18	64	30	1	do. do.	8	6	16	12	1	18	
		32	6	236	5046	3018	14024	89	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348
102	Darabokat foglalván	92	14	6348	1468	8756	49212	19520	1	Tejshálikanna	1	36	2	120	61	340
134	Darabokat foglalván	120	16	8524	19244	11916	52336	23240	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348
Egyszerű és sima foglalatások.																
Asztalalkészületek.																
12 személyre:																
12	Levesestányér	40	30	54	36	30	120	12	Kávéskanna	54	30	136	48	240	136	
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	1	do. kisebb	10	6	16	12	8	106	
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	do. finom, francziás és sima módú	10	6	16	12	8	106	
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Csokoládéfincsa	36	24	54	42	212	136	
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Kávéskanna ószerű	32	24	1	42	21	136	
1	Gömblytál	220	130	5	240	8	5	1	do. do.	40	24	1	40	220	130	
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	do. do.	48	24	1	48	24	136	
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	do. do.	42	24	1	42	24	140	
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	1	do. do.	20	20	1	20	140	130	
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	1	do. do.	18	12	24	18	112	36	
1	Mártásoscsészé	130	1	230	136	5	320	1	do. do.	14	10	20	16	1	30	
1	Alescsészé	32	24	64	36	2	124	1	do. do.	12	8	18	14	1	24	
1	Sótartó	16	12	24	18	64	30	1	do. do.	8	6	16	12	1	18	
		32	6	236	5046	3018	14024	89	1	Csukortartó	120	48	280	140	6	348
102	Darabokat foglalván	92	14	6348	1468	8756	49212	19520	1	Tejshálikanna						

Az iratokhoz mellékletként csatolta a kérelmező az iparegyesületi iparműtárban bizományban elhelyezett, — eladásra szánt áruinak jegyzékét. A részletes kimutatás 1848 decemberében készült és 4443 forint 10 krajcár értékű porcelánedény és dísz tárgy féleséget tartalmaz. A 3000 ft. kölcsönre tehát közel 150%-os fedezetet ajánlott fel a gyáros.

A szerződéstervezetben a termelés továbbvitelét, illetve a raktárkészlet akkori állapotának folyamatos biztosítását is felvetette. Ez a tény már magában véve is elegendő bizonyíték arra, hogy az 1848 decemberi állapot szerint kívánta a termelés szintjét tartani a következő évben is. Fischer maga is részt vett a termelés irányításában azzal, hogy a szükséges tőke előteremtésén fáradozott.

Ugyancsak a folyamatos munkával hozzuk kapcsolatba az adatokat, amelyek a herendi lakosok részéről a katonai szolgálat alóli mentesítését célozták. Egyik beadványban Eitzenhoffer Ádám neve fordul elő és „több Herendi pusztabéli lakosok”-é. Nem tartjuk valószínűnek, hogy egyszerű földművesekről van szó, akár Eitzenhoffer, akár a meg nem nevezettek személyében. Feltehetően a kérelmezők kapcsolatban állottak a gyárral, ahol munkájukra szükség volt.¹³

Fischer előbbi beadványa, illetve annak személyes intézése bizonyítja, hogy nem teljesített nemzetőri szolgálatot 1848-ban. Nem valószínű, hogy a következő 1849-ik évben, amikor már közel járt az 50-ik évhez, részt vett volna a harcokban.

A szabadságharc második évében a dunántúli harcok idején csak egy rövid ideig szünetelhetett a gyártás egyik, vagy másik szakasza. Olyan adat ezidig nem került elő, amelyik a folyamatos gyártást cáfolná, de figyelembe véve az egész országra kiterjedő hadműveleteket, úgy véljük, helyes a termelés bizonyos részének szüneteltetéséről beszélni. Fischer tőkés vállalkozása és a porcelángyártás különleges helyzete, a kölcsön elbírálása, igazolja feltevésünket, mely szerint a rövid néhány év alatt gyorsan emelkedő termelés és a gazdagabb forma és dekor választékra berendezkedő gyár a szabadságharc idején teljesen sohasem szüntette be a munkát.

Az 1848-ban létesített Országos Statisztikai Hivatal szinte hónaponként felszólította a vármegyéket, hogy a területükön levő ipari létesítményekről, iparosokról és kereskedőkről tegyenek jelentést. Az ipar helyzetének ilyen intenzív figyelemmel kísérése — még a mutatkozó pangás ellenére is — a vezetők előrelátását mutatja, valamint azt, hogy a következő évben is biztosítani akarták a termelést. A Statisztikai Hivatal 1848/418. sz. szeptember 14-én kelt leirata a többi között az I. számmal jelölt gyárak tá-

lájában a cserép- és kőedény-gyárakat, porcelán-gyárat, üveghutákat sorolja fel.¹⁴ A fenti adatszolgáltatás bizonyítja, hogy a Földművelés-Ipar és Kereskedelmi Minisztérium a termelés kérdéseivel való foglalkozása során nem tett különbséget a hadifontosságú és nem hadifontosságú gyárak között.

IV.

A gyárban folyó munkával kapcsolatban szükségesnek tartjuk az edényféleségeket és a dekorokat rövidebb elemzés tárgyává tenni. A gyár harmincas években készített tárgyait, és kísérleteit, amelyek többnyire az anyag és máz kialakítását, illetve a megfelelő minőség előállítását célozták, csak részben sorolhatjuk az iparművészet kategóriájába. Azok különösen a gyár első évtizedének történetére vonatkozóan becses műipari emlékek.

A harmadik iparműkiállítás idején a termelés már jelentős. A bemutatott edényekről megjelent írsók és a magas kitüntetés bizonyítják ezt —, még abban az esetben is, amikor a díjbíráló bizottság a kiállított herendi porcelánok művészi formáját bírálattal illette.

Az Iparműtárban elhelyezett tárgyak tízoldalas jegyzéke, valamint kétnyelvű — magyar és német — nyomtatott árjegyzéke ugyancsak bizonyítja a gyárban folyó sokirányú és magas színvonalú munkát a szabadságharc idején. A jegyzékek sok mindent elárulnak az edényekről, azok díszítéséről és az eladási árakról is. Szükséges, hogy azokat csoportosítva ez alkalommal legalább vázlatosan ismertessük, és kísérletet tegyünk bizonyos származási összefüggésekre.¹⁵ (3. kép). Az edényeket ebben az esetben elsősorban a „forma típusok” szerint különböztetjük meg, illetve csoportosítjuk:

a) A „nyomott” megjegyzésű legnagyobb mennyiségben, valamint legtöbb változatban (nagyság) előforduló edények eredetét a meissenai gyár „fonatos” formájához kapcsolhatjuk. Azokat többnyire változtatás nélkül, vagy a hazai technológiának, helyi ízlésnek megfelelő módosítással egyes készletek kiegészítésére, vagy teljes készletek formájában gyártották. (4. kép).

b) Az úgynevezett „ó-ízletű”, vagy minden formára utaló megjegyzés nélküli tárgyak a bécsi császári porcelángyár „Alt Wien” edényeivel való rokonságot mutatják. Feltevésünk szerint nemcsak a formát, hanem a jellegzetes díszítést is, némi módosítással alkalmazták az eredeti XVIII. sz. végi, XIX. sz. eleji minták alapján. Ezek a többihez viszonyítva, szép számmal fordulnak elő. (5—8. kép).

c) A „reliv” megjelölésű edények, amelyek mint cseh és német termékek kerültek az országba, az

előbbiek kiegészítéséül, részben teljes készletek formájában gyártottak. Ez a csoport lényegesen kevesebb formaféleséget mutat, mint az előzők.

d) Figyelmet érdemel az edények „áttört” csoportja és a különleges kínai porcelánok formáját és díszítését követőké. Ilyeneket már a harmadik kiállítás idején is gyártottak Herenden, de előbb is folytattak kísérleteket azok előállításával kapcsolatban. A kínai és más keleti formák és díszítések egy részét eredeti keleti porcelánok után készítették. Más részüknél előképül a meissenai és a bécsi gyárak keleti hatású edényei szolgáltak. Ilyen „forma típus” darab több maradt fenn és a leírások szerint, a gyártási bélyegzők alapján, feltétlen kapcsolatba hozhatók a fenti jegyzékekben felsorolt edényekkel. (9—10. kép).

4. Herendi lapos tányér az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.

4. Flacher Teller aus der Sammlung des Kunstgewerbemuseums.

4. Assiette plate de Herend, Musée des Arts Décoratifs.

4. Херендйкая мелкая тарелка из собрания Будапештского Музея прикладного искусства.

A legismertebb „edényforma” csoportokon kívül természetesen számtalan olyan edény is készült, ami nem sorolható egyik típushoz sem, vagy amelyiknek a gyártása nem vált általánossá. A „fonatos” vagy „kosárfonásos” típus mind máig folyamatosan gyártott alapformája a gyárnak, számos más korabeli, vagy újabb keletű forma mellett.

Külön csoportba tartoznak a dísz tárgyak és szobrok, plasztikai alkotások, amelyek rendszeresen készültek, egyes példányokban, vagy kisebb sorozatokban.

Az első és második iparműkiállításokon is nagy fel-tűnést keltő „transzparens” vagy „lytophan” porcelánlapocskák, amelyeket gyertyaellenzőül használtak, továbbra is a termékek között szerepelnek. Az említett jegyzék szerint a szabadságharc évében; Kossuth-, Deák- és Széchenyi-arcképeket, továbbá Dávidot, Krisztus születését, angyalt és astronomust ábrázoló lapocskákat készítettek. Az első kiállításokon bemutatottak témája sem volt minden politikai

5. Herendi csésze, a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.

5. Schale aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.

5. Tasse de Herend, Musée du Bakonyu.

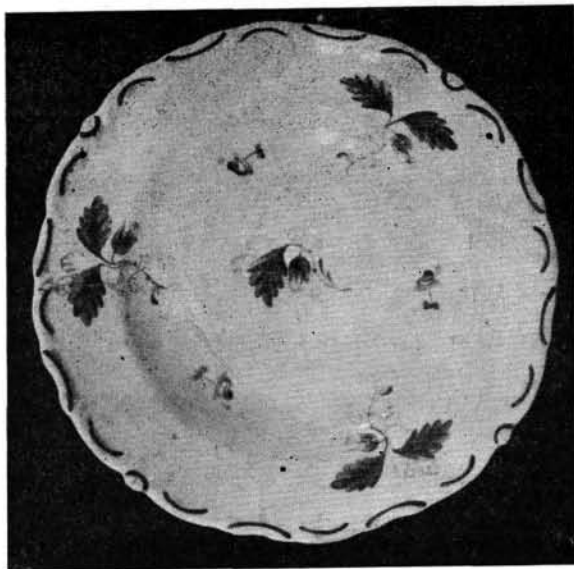
5. Херендская чашка из собрания Баконьского музея.

6. Herendi csésze, a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.

6. Schale aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.

6. Tasse de Herend, Musée du Bakonyu.

6. Херендская чашка из собрания Баконьского музея.

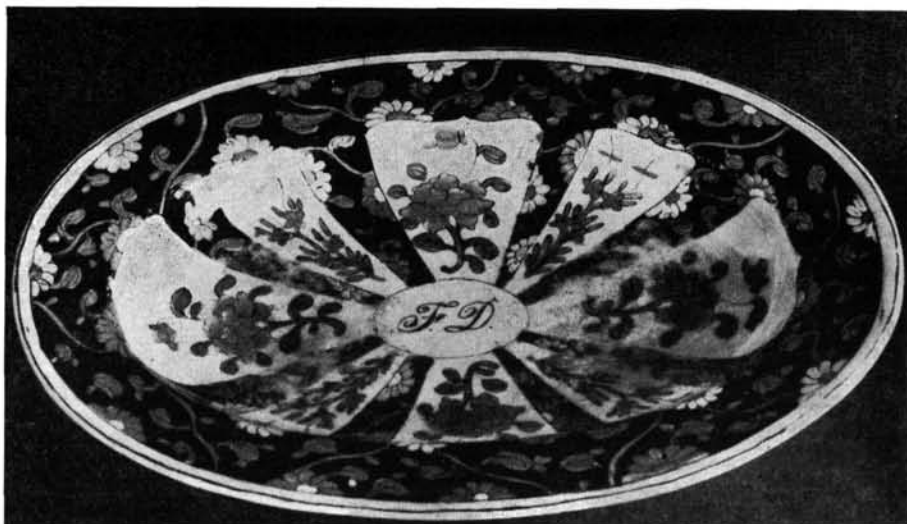
7. Herendi lapos tányér a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
 7. Flacher Teller aus der Sammlung des Bakonyi Museums.
 7. Assiette plate de Herend. Musée du Bakony.
 7. Херендская мелкая тарелка из собрания Баконьского музея.

9. Herendi palack a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
 9. Flasche aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.
 9. Bouteille de Herend. Musée du Bakony.
 9. Херендская бутылка из собрания Баконьского музея.

8. Herendi csésze a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
 8. Schale aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.
 8. Tasse de Herend. Musée du Bakony.
 8. Херендская чашка из собрания Баконьского музея.

10. Herendi tálka a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
10. Schüsselchen aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.

10. Petit plat de Herend. Musée du Bakony.
10. Херендское блюдо из собрания Баконьского музея.

meggondolástól mentes. A politikusok, miniszterek — a legnépszerűbb hazafiak — arcképeinek elkészítése és közreadása, már nemcsak a gyár propagandáját és annak üzleti érdekeit, hanem az országban folyó politikai mozgalmakat is segítették. Fischer „politikus” magatartásából eredő ilyen megnyilvánulás támogatta a társadalom haladó eszméit, konkrétan a szabadságharcot, de megfelel ez, mint előbb, a gyár gazdasági célkitűzéseinek is.

Figyelmet érdemel az első herendi szobor említése, a „bundás ember”. Az eddigi publikációk is mint a gyár legrégebbi szobrát említik, de pontosan nem határozzák meg annak készítési idejét. A jegyzék bizonyító értékű, és ezek szerint ilyen szobor 1848-ban készült, de lehetséges, hogy már az előző esztendőben is gyártottak. A szobrok csoportjába sorolhatjuk a „szászlány” tintatartó alakját, amely egy nagyobb figurális kompozícióhoz tartozott (11. kép). Ilyen megoldásban nem ismeretes. A szobrot később külön is gyártották, de előfordult más edénykompozíciók kiegészítőjeként is. Korai példányok múzeumaink gyűjteményéből ismertek,¹⁶ olyanok,

11. Herendisobor (Szászlány tintatartó figurája) a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
11. Figur vom Tintenbehälter (sog. „sächsisches Mädchen” von der Sammlung der Bakonyi Museums.
11. Figurine de Herend. Jeune fille saxonne tenant un encrier. Musée du Bakony.
11. Херендская статуэтка (Саксонская девочка; фигура чернильницы) из собрания Баконьского музея.

amelyeknek égetése alkalmával erősen deformálódtak, így azokat nem festették meg. Hasonló kompozíciónak képzeljük el, mint a regéczi porcelángyár figurális megoldású tintatartóját,¹⁷ amelyet minden valószínűség szerint a III. Iparműkiállításon mutattak be. A „szászlány” figura azonban jóval nagyobb az előzőnél, így abból csak egy kerülhetett a tintatartó kompozíciójába. A „szarvas” levélnyomó is figurával kombinált használati tárgy lehetett. Erről a plasztikáról bővebb, formájára utaló leírást nem ismerünk.

A szabadságharc éveiben való gyári termelés ilyen gazdag változata bizonyítja, hogy a nehézségek ellenére is Fischernek rendelkezésére állott a megfelelő tőke, amivel a kapitalista termelés alapvető kelléke biztosítva volt.

A herendi gyár létesítése és gyors fellendülése vonzotta a külföldi, vagy hazai, de külföldön tanuló korongos, öntő, formázó és festő, valamint masszakészítő és égető munkásokat, a helyieken és környékbelieken kívül, akik révén a gyártás szakmai

feltételei is megfelelő színvonalon voltak biztosítva.

A gyár művészeti arculatának kialakulását erre az időszakra kell tennünk. Megállapításaink az adott társadalmi helyzet igényére támaszkodnak. Ezek szorosan kapcsolódnak a hazai kapitalizmus sajátos feudális tartalmú fejlődéséhez.

A gyárban folyó termelés feltételezett átmeneti mennyiségi csökkenése ellenére, a minőségben emelkedés tapasztalható. Az e korból származó és gyártási évszámmal ellátott edények, valamint azok, amelyek stíluskritikailag ezekre az évekre datálhatók, bizonyítják azt, hogy a művészi színvonal különösen a festést tekintve egyre tökéletesebbé vált.

Fischer Móricz erőfeszítéseinek és szorgalmának tulajdoníthatjuk, hogy a termelést ezekben az években is megszervezte. Csakis a folyamatos gyártás és az egyre tökéletesedő művészi munka tette lehetővé számára, hogy két évvel a szabadságharc után részt vehetett az első londoni vilákiállításon.

Molnár László

JEGYZETEK

- 1 OL. Országos Iparegyesület 1846/719/6.
- 2 OL. Országos Iparegyesület 1847/17/61.
- 3 Hetilap 1845. évfolyam 648. o.
- 4 Mérei Gyula: A magyar iparfejlődés (Bp. 1951) (1790–1848) 28. o.
- 5 Layer Károly: A herendi porcelángyár története (Bp. 1921) 8. o.
- 6 Molnár László: Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon c. disszertációját, (1963.) III. fejezet 159. o.
- 7 Ruzicska Ilona: A herendi porcelán (Bp. 1939) 14. o.
- 8 OL. Országos Iparegyesület 1848/18/45.
- 9 Mérei: i. m. 365. o.
- 10 Ruzicska: i. m. 13. o.

11 „Tisztelt Honvédelmi Elnök Úr!

E hon fölvirágztatását előmozdító minden vállalatoknál érdekelve vagyok. Kereskedelmi, gyáralapító egyleteknél, Iparműtárnál részvényekkel bírok, álladalmi költsönhez járultam; két fíjam az ellenség előtt haza szolgálatában áll. — Sok költséggel és áldozattal porcelángyárat alapítottam. — Jelen harcziás korszakban azonban e' gyáram készítményei kelendőségnek nem örvendhetvén, ha csak folytonos pénzösszegekkel nem pótolhatom — gyáram pangásba süllyed, — rövid idei megakadás is pedig évekre gyakorol vállalatomra káros hatást.

Alázatos kérelemmel járulok hát tisztelt Elnök Úrhoz: hogy az iparműtárban eladás végett letett mint egy 4.500 pengő forint értékű porcellán edényeim fedezete mellett az országos pénztárból részemre három ezer ezüst forintot kölcsönkép adni méltóztassék, Mély tisztelettel maradván Tisztelt Elnök úrnak alázatos szolgája

Fischer Móritz

Herenden, Deczember 1848.”

OL. Szabadságharc irata 1848/49. I/107.

Ezüton mondok köszönetet Urbán Aladárnak, aki volt szíves figyelmemet felhívni a szabadságharc iratanyagára.

12 OL. Szabadságharc iratai 1848/49. I/108.

13 Veszprémi Állami Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyvek 1848/1517.

Uo. 1848/1635.

14 Veszprémi Állami Levéltár Közgyűlési iratok 1848/2446.

15 A szóbanforgó jegyzékek alapján külön tanulmányban foglalkozom a gyár első negyedszázadának művészeti értékelésével és a tárgyak elemzésével.

16 Iparművészeti Múzeum kerámiagyűjteménye és Bakonyi Múzeum kerámiagyűjteménye.

17 Iparművészeti Múzeum kerámiagyűjteménye ltsz. 53. 4743.

Die Porzellanfabrik von Herend während des Freiheitskrieges 1948/1949

Die Porzellanfabrik von Herend eilte in der zweiten Hälfte des Reformzeitalters einem raschen Aufblühen entgegen. In jenen Jahren produzierte die gut organisierte Fabrik mit Erfolg. Aus dem erhaltenen Preiskurant und den anderen Zisten erfahren wir, daß beinahe 300 verschiedene Gefäße und Gegenstände hergestellt wurden. Die Zahl der „Dekors“ beträgt außer den Varianten beinahe 100.

Die Krise vom J. 1847 hat die Fabrik nicht schwer betroffen. Fischer verfügte über ein genug großes Kapital. So konnte er die wirtschaftlichen Schwierigkeiten leicht bekämpfen. Daraus läßt es folgern, daß die Produktion in der Zeit des Freiheitskrieges 1848—1849, wenn auch im verminderten Tempo, doch ununterbrochen fortgesetzt wurde. Ist die Quantität vermindert worden, wurde die Qualität mehr aufsteigend.

Die Produkte der Fabrik von Herend entwickelten sich in die Richtung eines eigentümlichen Stils weiter. Die früheren Gefäße der abendlandischen Fabriken (Meissen, Wien, Sevres, usw.), die sich ungarische Magnaten erwarben, dienten zum Vor-

bild für die Ausbildung des Herender Stils. Die Tendenz erwies sich vorerst in der Ergänzung der Garnituren, bald aber auch in der Produktion vollständiger Garnituren.

Fischer ersucht Ende 1848 die Landwehrkommission um Darlehen. Sein Gesuch wird mit Berufung auf den speziellen Stand der Porzellanindustrie beantragt.

Die bekanntesten Gefäßformen: das „Korbgeflecht“ ist auf Meissen, das „Reliv“ und das „Glatte“ auf Wien zurückzuführen. Diese Formen wurden in den meisten Fällen samt Ornamentik übernommen. In dieser Zeit kamen unter den Produkten der Fabrik auch chinesische und andere orientalische Formen und Muster vor.

Mór Fischer hat mit Aufbringung des notwendigen Kapitals in den Jahren des Freiheitskrieges die Produktion gesichert. Dem ist zu verdanken, daß seine Fabrik bereits an der Weltausstellung 1851 in London teilgenommen hat.

László Molnár

La manufacture de porcelaine de Herend au temps de la guerre d'indépendance hongroise

La Manufacture de Porcelaine de Herend prit un essor rapide dans la seconde moitié de l'ère des Réformes. La fabrique dans ces années-là était déjà bien organisée et sa production était satisfaisante. Le catalogue qui nous est parvenu, ainsi que d'autres listes montrent qu'elle a produit près de 300 modèles-vaisselle et figurines. Le nombre des „décors“ peut être évalué à 100.

La crise économique de 1847 n'a touché la manufacture que dans une petite mesure. Fischer, le propriétaire de la fabrique disposait d'un capital assez important pour pouvoir surmonter les difficultés. Ceci nous permet de conclure qu'au temps de la guerre d'indépendance — en 1848—1849 — la production, bien que son rythme se soit ralenti, n'était pas interrompue. Lorsque la quantité diminuait, la qualité s'améliorait.

Les produits de la manufacture de Herend se développèrent dans un style spécifique. Ce sont les objets antérieurement fabriqués des manufactures des porcelaine de l'Occident (Vienne, Meissen, Sevres, etc.) achetés par les magnats hongrois qui ont servi de modèle à la formation du style de

Herend. Cette tendance se manifestait d'abord dans le complètement de services de table, puis dans la fabrication de services entières.

Fischer, à la fin de l'année 1848, sollicitait un prêt au Comité de la Défense Nationale. Considérant la situation particulière de la fabrication de porcelaine, sa demande fut satisfaite.

Les formes les mieux connues de la manufacture: „à vannerie“ de Meissen, à „relief“ et „lisse“, remontent à des modèles de Vienne. Ces objets se rencontrent pour la plupart avec l'emprunt des décors des modèles. Dans ces temps-là on voit figurer parmi les produits de la manufacture aussi les formes chinoises et autres formes, et dessins orientaux.

Móric Fischer, s'étant procuré le capital nécessaire, fut capable d'assurer la production même dans les années de la guerre d'indépendance, ce qui résultait que la manufacture put participer déjà en 1851 à l'Exposition Mondiale organisée à Londres.

László Molnár

ХЕРЕНДСКИЙ ФАРФОРОВЫЙ ЗАВОД ВО ВРЕМЯ БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ

В течение второй половины эпохи реформ начался резкий подъем херендского фарфорового завода. В этих годах производство на заводе уже продолжалось более организованным способом и успешно. Сохранившийся прейскурант и прочие списки показывают, что здесь изготовились почти 300 видов посуды и предметов. Число так называемых декоров, то-есть, элементов украшений было около 100, без учета вариаций.

Кризис, появившийся в 1847 г. тронул завода лишь в небольшой мере. У Фишера был достаточно большой капитал, и таким образом он мог побороть сравнительно легко экономические затруднения. Из этого мы можем сделать тот вывод, что во время борьбы за свободу, в 1848—49 гг., производство не прекращено, хотя и оно продолжалось в уменьшенных темпах. Когда количество производства снизилось, качество продукции улучшилось.

Продукты херендского завода развивались в своеобразном стиле. Прежние посуды западных заводов (Вены, Мейссена, Севра и т. д.), поступившие к вен-

герским магнатам, служили примерами для образования херендского стиля. Это стремление показывалось ранее в пополнении комплектов, затем в производстве целых сервизов.

К концу 1848 г. Фишер обратился за заем (ссуду) к Комиссии обороны Венгрии. Ввиду особого положения фарфорового производства предлагали принять его просьбу. Наиболее известные формы посуды — мейссенская с „корзиночной оплеткой”, „рельефная” и „гладкая”; эти основаны на венских образцах. Большой частью эти формы возникают на херендских посудах вместе с заимствованием элементов украшений венских образцов. В это время и китайские и прочие восточные формы и узоры фигурируют на продуктах завода.

Мориц Фишер и в годах борьбы за свободу изыскивал нужные средства и обеспечил производство завода, и таким образом завод мог участвовать в лондонской всемирной выставке в 1851 г.

ЛАСЛО МОЛНАР